

WILLEM TEELLINCK EN ZIJN PROGRAM VOOR NADERE REFORMATIE

Lezing studentenbijeenkomst Gouda 9-9-2000

1

WILLEM TEELLINCK EN ZIJN PROGRAM VOOR NADERE REFORMATIE

Afkomst

Willem Teellinck staat bekend als de vader van de Nadere Reformatie. Hij werd, ruim vierhonderd jaar geleden, in 1579 in Zierikzee geboren, uit godvruchtige ouders. Van beide ouders wordt ons gemeld, dat zij leefden uit de vreeze des Heeren. Ook uit andere gegevens blijkt dat zij overtuigde Calvinisten waren.

Zijn vader moet een zeer gefortuneerde man geweest zijn. Zijn inkomsten uit beleggingen stelden hem in staat om zich de hele week te wijden aan de belangen van stad, gewest en land. Hij was lid van de raad van Zierikzee; schepen van die stad en trad enkele jaren op als burgemeester. Als 'gecommitteerde raad' van Zeeland – wij zouden zeggen als lid van deputeerde staten – beschikte hij in de Middelburgse abdij over een eigen slaapkamer. En zijn bestuurlijke loopbaan werd bekroond met het lidmaatschap van de Raad van State die vandaag nog in het Nederlandse politieke leven functioneert.

Willem Teellinck - dat is een heel belangrijk gegeven - stamt dus uit de hoogste kringen van het land. Hij behoorde tot de uitgesproken bestuurlijke aristocratie van die tijd. Op 29 november 1593 werd hij student in Leiden. Uiteindelijk viel zijn keus, hoewel hij wel eens over theologie gedacht had, op de rechten. Hij sloot daarmee aan bij het in zijn familie bestaande gebruik dat de jongens rechten studeerden. Die vorming paste immers uitstekend binnen een regentenfamilie. De rechtenstudie was en is een goede voorbereiding op het vervullen van bestuurlijke taken ten dienste van stad en land.

In Puriteinse kringen

In 1597 krijgt de tendens van die tijd hem te pakken: hij wordt reizend student. Hij laat Leiden achter zich en trekt zeven jaar lang, de reis zal door zijn vader zijn gefinancierd, door Frankrijk, Engeland en Schotland. En eindelijk eindigt zijn zwerftocht in St. Andrews, een stad met een gereformeerde universiteit, even boven Edinburgh. Vanuit St. Andrews reist hij met vrienden door Noord-Engeland naar het zuiden, totdat hij in Banbury komt, een klein plaatsje even boven het huidige Oxford. Daar komt hij voor het eerst van zijn leven in een intense aanraking met de Puriteinen. Hij wordt in geheel in deze puriteinse kringen opgenomen. De Puriteinen leggen heel sterk de nadruk op de noodzaak van de godvrezende levenswandel en geven daarvoor ook zeer gedetailleerde richtlijnen. Hij wordt bevriend met William Whitely, een zoon van een oud-burgemeester van Banbury, die hulpprediker zou worden en later predikant. De vijf of zes maanden die Teellinck in Banbury in de kring van puriteinse piëtisten doorbrengt, hebben zijn hele leven gestempeld en zijn levenswerk bepaald. Hij kwam hier ook tot persoonlijke bekering door middel van een particuliere biddag.

In het innig vrome '*Soliloquium*', een alleenspraak tot God, zegt hij met het oog op deze periode dat hij de beroeringen die met de wedergeboorte gepaard gaan, enigszins in zichzelf en in vele anderen heeft bespeurd, namelijk "de wisseling van troost en verlatenheid, die in deze toestand meestal voorkomt bij allen, die door de angsten der bekering tot de ware wedergeboorte worden gebracht".

Teellinck wordt later niet moe om het geestelijke klimaat dat hij in Banbury heeft aangetroffen, uitvoerig te beschrijven. In zijn werken trof ik tot nu toe drie keer een passage aan, waarin hij daarop ingaat. De dagen in Banbury waren opgebouwd rond een heel strak schema, waarin persoonlijk en gezamenlijk, gebed, zelfonderzoek, het voeren van geestelijke gesprekken een vaste plaats hadden.

Ik geef nu de dagindeling weer met de woorden van Teellinck uit één van zijn beschrijvingen: "s Morgens maakte ieder zich op tijd gereed voor zijn werk. Maar zo, dat niemand aan het werk ging, waartoe hij geroepen was, voor hij de Naam des Heeren plechtig had aangeroepen en een Bijbelhoofdstuk grondig had gelezen. Op deze wijze heiligden zij wat zij die dag ter hand wilden nemen door gebed en Woord. Dit werd zó trouw door ieder gedaan, dat zelfs het dienstpersoneel, aan wie eveneens elke morgen voldoende tijd hiervoor werd gegund, hierin niet verzuimde.

Als de dag zo begonnen was, ging ieder aan het werk tot omstreeks de middagmaaltijd. Dan kwam het hele huisgezin van jong tot oud weer bijeen om samen een hoofdstuk uit de Schrift te lezen. Wanneer zij zó waren toebereid door het lezen van het Woord, riepen zij eendrachtig geknield de Naam des Heeren aan. Daarna spraken zij, na een kort gebed voor het eten, samen over datgene wat ieder in het hoofdstuk was opgevallen. Soms stelden ze elkaar stichtelijke vragen, welke daarna aan de tafel door een ieder naar de gave die hij had, werden beantwoord. Na het eten zongen ze samen een psalm. Daarna begon ieder weer met zijn werk. Dit deden zij 's avonds voor het eten eveneens aan tafel op dezelfde manier. Tegen (de tijd) dat ze naar bed zouden gaan, gingen ze de loop van de dag na tussen God en zichzelf alleen (...) en droegen zij zichzelf in het gebed aan de Heere op, naar de gesteldheid van hun hart."

De zondag, zo meldt Teellinck, werd gevierd met een bijzondere strengheid. De hele dag werd besteed aan de beoefening van de praktijk der godzaligheid. De preken die men hoorde, werden uitvoerig besproken. Er werd geknield gebeden. De kinderen kregen intensief onderricht in de christelijke leer. Teellinck zegt dat hij een praktijk der godzaligheid in Banbury aantrof, die hij in Zeeland nog nooit eerder had ontmoet.

De jonge jurist werd bezield door het geestelijke leven in Banbury. De gedachte kwam bij hem op om zelf theologie te gaan studeren en predikant te worden. Maar omdat hij voor zichzelf geen zekerheid had over de vraag of hij

rechten voor theologie mocht inwisselen, legde hij de vraag voor aan enkele bekende godgeleerden. Zij schreven daarop, zoals toen in puriteinse kringen gebruikelijk was, een particuliere vasten- en biddag uit. Op deze vasten- en biddag moest Teellinck zijn werkzaamheden die hij had met het ambt, voor hen verklaren. Zij stelden hem allerlei nadere vragen. Tenslotte spraken de vrienden als hun eenparig gevoelen uit, dat de werkzaamheden in zijn hart wezen op een opdracht van Godswege om predikant te worden.

Predikant en publicist te Haamstede

In de tweede helft van 1604 vinden we hem terug in Leiden, maar nu als theologisch student. Hoewel hij ook bij Arminius en Gomarus studeerde, werd hij vooral gevormd door Lucas Trelcatius, de Waalse predikant van de academiestad. Onder zijn leiding bestudeerde hij de geloofsleer en deed hij preekvoorstellen zowel in het Nederlands als in het Frans.

Na de afronding van zijn studie, die maar kort duurde (men zal ook in die tijd de vooropleiding hebben laten meewegen) vertrok Teellinck in 1606 naar Zierikzee. Hier woonde hij in het huis van zijn moeder, die weduwe was geworden. Vanuit Zierikzee oefende de jonge kandidaat zich in het propageren in de classis Schouwen. Op 4 oktober kreeg hij een beroep naar Burgh en Haamstede. Van 1606 tot 1610 stond hij in die plaats. De laat-middeleeuwse ruwheid heerste er onbepaald. De klassikale acta van Schouwen geven een triest verhaal over kermessen, dronkenschappen, vechtpartijen, messentrekken en zondagsonthelling. Teellinck werkte er met veel zegen. Zijn zoon getuigde na zijn sterven, dat “de ingezetenen van die plaats vóór zijn komst aldaar voor de lichtzinnigsten van het hele eiland werden gehouden. Maar daarna werd vastgesteld dat zij tot de vurigsten en de godzaligsten gingen behoren.”

In Haamstede maakte hij ook een begin met zijn arbeid als schrijver van op de praktijk van het geestelijke leven gerichte lectuur. De man moet buitengewoon hard hebben gewerkt. In deze gemeente moet hij zelf minstens vier boeken hebben geschreven, en twee vertalingen van puriteinse auteurs hebben klaargemaakt. Zijn eerste publicatie wordt gevormd door een vertaling van een werkje van de bekende puritein William Perkins. Het gaat om een handleiding voor de praktijk van de godzaligheid. Ook wordt een boekje van William Whitely door hem vertaald en op de markt gebracht: *‘Korte verhandeling van de voornaamste Christelijke oefeningen’*.

Het feit dat Teellinck deze boeken op de markt brengt, tekent zijn grote innerlijke verbondenheid met het denken en streven van de puriteinen. De puriteinse manier van leven, waarin het gezin centraal stond, is voor hem een volkomen nieuwe, uiterst verrassende ervaring geweest, die hij ook in Nederland wil vormgeven. Het boekje van Whitely geeft, echt puriteins, heel concrete aanwijzingen voor het lezen van de Bijbel, de meditatie over het Woord, het horen van de prediking, het doen van het gebed, de christelijke samenspreking, het gebruik van de sacramenten, het godsdienstige vasten en het afleggen van godsdienstige geloften.

Door het publiceren van de *‘Korte verhandeling’* van Whitely, kreeg Teellinck in brede kring bekendheid na 1609. Voetius zal later schrijven, en hij is niet de eerste de beste, dat de Haamstedse predikant door deze publicatie ‘soo een baniere begonde op te steken’, dat vele andere predikanten en lidmaten van Christus hem sinds die tijd in grote waarde hebben gehouden. Daarmede typeert Voetius het geheel nieuwe geluid dat Teellinck door zijn publicaties liet horen op een treffende manier. Het boekje van Whitely met name gaf de predikanten aanleiding om met ernst aandacht te geven aan dingen die zij tevoren in de dogmatische handboeken, commentaren en bundels met preekschetsen tevergeefs hadden gezocht

Predikant te Middelburg

Teellinck is het meest bekend geworden als predikant van Middelburg. Daar werd hij in 1613 bevestigd. We moeten ons de functie van Middelburg toen anders voorstellen dan die van de provinciale hoofdstad van vandaag. Middelburg was toen zonder meer de tweede stad van de Republiek: een bloeiend economisch, cultureel en godsdienstig centrum. Er stonden zes grote kerken, waaronder één voor de Franssprekende gereformeerden en één voor de Engelssprekende gereformeerden. Het was dus een stad met een internationale oriëntatie. Teellinck werkte hier voor het Hollandssprekende deel van de gemeente samen met acht collega's.

In zijn *‘Huys-Boeck’*, dat in 1618 verscheen, tekent Teellinck het werk van de Heilige Geest onder de bevolking van Middelburg. De gemeente groeit voortdurend in de breedte en in de diepte. De vier kerkgebouwen, daarbij laten we de gebouwen van de Engelse en de Franse gemeenschap buiten beschouwing, zijn op de dag des Heeren te klein om de grote toeloop van belangstellenden te bevatten. Bij velen komt er een zeer goede orde in het gezinsleven, schrijft hij. Vanwege de heilige oefeningen die in de gezinnen plaatsvinden, zijn dit ‘kleine kerkskens’ geworden. De christelijke handreiking aan de armen behoudt het niveau van de tijd toen de handel nog groter was en er bijzonder winstgevend werd gewerkt. Verder wordt in de gemeente een nieuwe ijver zichtbaar, om welgefundeerd te zijn in de kennis der waarheid. Dagelijks begeven zich vele beginnende christenen naar de catechisaties, die door de voorgangers en de predikanten worden gegeven, en ze buigen zich, hoewel ze reeds volwassen zijn, onder de eenvoudige manier van leren door middel van vragen en antwoorden. Teellinck prijst de gemeente ook vanwege de trouw in het ziekenbezoek en de inzet om allerlei mensen tot de gemeenschap van de kerk te brengen. Die inzet blijft niet ongezegd. “Omdat verschillenden van u tijdens elke Avondmaals-bediening die onder ons gehouden wordt, uw zonen (als) in uw armen daarheen mogen brengen en uw dochters als op de schouders daarheen mogen dragen, zodat gij tot uw grote troost kunt zeggen: *zie hier ben ik, en de kinderen die Gij mij*

gegeven hebt.” De opzichters der gemeente zien tot hun grote vreugde elke keer als het Avondmaal gehouden wordt, ‘een menigte van jonge arenden daartoe vliegen, wat de gemeenschap van de gekruiste Christus inhoudt, welke de spijs van uw ziel is die hun wordt voorgehouden.”

Als zijn zoon Maximiliaan, ook predikant, in 1639 op het leven van zijn vader terugblijkt, dan zegt hij: “Het hart van de vromen is nóg verblijd, de tong der rechtvaardigen verheugt zich nog, wanneer ze overwegen wát een ijver, wát een liefde, wát een kracht, wát een reformatie, wát een godvruchtige oefeningen daar dagelijks in de gemeente van Middelburg in de praktijk gebracht en aangetroffen werden”.

In de voorrede van Teellincks laatste geschrift, ‘*Tydt-winnighe*’, vinden we eenzelfde getuigenis. De ijver van de gemeenteleden nam onder zijn ambtsbediening aanzienlijk toe. De persoonlijke oefening van de vroomheid werd meer en meer gewoonte. Gezelschappen waarin mannen en vrouwen afzonderlijk samenkwamen, oefenden de gemeenteleden in Goddelijke zaken. Het bespreken van de preken werd een algemeen verschijnsel. De mensen kwamen ver voor de diensten massaal naar de kerk. Het aantal kerkgangers nam zó toe, dat men zich genoodzaakt zag nog een tweede kerk te openen, omdat er van alle kanten werd geklaagd dat men, als Teellinck preekte, geen plaats meer kon vinden.

Teellinck was niet direct een kanselredenaar, Wie zich in zijn werken verdiept, moet aan een zekere breedheid van zinsbouw wennen, maar hij wist te boeien door een schrijftuurlijke praktische prediking, die zich kenmerkte door grondigheid, geladenheid en een pakkende levende voorstelling. Opnieuw laat ik Voetius aan het woord, die zegt dat hij zich maar twee of drie preken van Teellinck kan herinneren, maar ze hadden zó’n diepe indruk gemaakt, “dat het sinds die tijd de gehele wens van mijn hart is geweest dat ik en alle leraars hier te lande zo’n wijze van prediken met zulk een kracht zouden volgen.”

Tot aan zijn dood in 1629 bleef Teellinck in Middelburg. Elk jaar werd hij wel door een ernstige ziekte aangegrepen, maar telkens herstelde hij weer. Daarna ging hij voor om met een onvoorstelbare werkkracht de zaak van het Koninkrijk Gods te dienen met mond en pen. Elke nacht reserveerde hij een aantal uren om systematisch verder te werken aan zijn publicaties. Meestal ging het om een bewerking van gehouden preken. Van de honderdzeventwintig manuscripten die hij gereed maakte, werden er drie en zestig uitgegeven.

Op 16 maart 1629 werd hij ziek. Het boekje ‘*Tydt-winninghe*’, zou hij nog graag gereed zou zien. Maar na vier dagen moest hij de poging opgeven. De spruw, ‘die brandende sieckte’ – een ernstige stoornis in de spijsvertering - nam toe en sloopte zijn krachten. Hij legde in over-eenstemming met 2 Korinthe 5 getuigenis af van zijn verlangen om te verhuizen en overkleed te worden met de hemelse heerlijkheid, daar hij met zijn lichaam Gods Kerk toch niet meer van dienst kon zijn. Op 8 april ontsliep hij in de Heere, vijftig jaar oud, opgebrand in de dienst van zijn Zender. En op 12 april 1629 liep heel Middelburg uit om getuige te zijn van zijn begrafenis in de Pieterskerk. ¹

De man van het program

Teellinck is één van de voornaamste vertegenwoordigers geweest van de grote kerkelijke beweging in Nederland in de 17e en 18e eeuw, die nu algemeen wordt aangeduid met *Nadere Reformatie*. Het gaat om een beweging die sterk de nadruk legde op de doorwerking van de beginselen van de Reformatie in het persoonlijke leven en alle levensverbanden. In deze Nederlandse vroomheidsbeweging staat de heiliging van het gehele leven centraal. Kenmerkend voor de beweging is naast het bevorderen van de persoonlijke godzaligheid het opstellen van inhoudelijke en procedurele reformatieprogramma’s, die men bij de bevoegde kerkelijke, politieke en maatschappelijke organen indiende ².

Teellinck verrichtte hier het baanbrekende werk. In 1608 publiceerde hij zijn ‘*Philopatris*’. Dit was het eerste boek van zijn hand, bestemd voor de overheden, met een oproep om de reformatie der zeden ter hand te nemen. Het boek reikte daartoe een inhoudelijk program aan in hoofdlijnen: *Christelijck bericht / hoemen de saecken des Lands / ende der Kercke / ende na-volghens oock der particuliere huysghesinnen / ende personen soude moghen gheluckelick uyt-voeren*.³ In de jaren daarop geeft Teellinck ook voorstellen voor de nadere reformatie van deelgebieden. Zo publiceerde hij in 1620 een populair volksboek met dialogen onder de titel ‘*Bueren-Cout*’. De ondertitel maakt het specifieke doel duidelijk: *Vervatende thien stichtelijcke gespreken van Religions saecken / vol trouwe waerschouwingen tegen verscheyden vergrij-pinghen hedendaechs in swange gaende*. Het boekje is vooral gericht op de nadere reformatie van het persoonlijke leven. Het bevorderen van de persoonlijke godzaligheid, die bijdraagt aan de heiliging van de samenleving, staat centraal. Wat is het program dat Teellinck ontwikkelt? Het komt in dit boekje in tien punten aan de orde:

¹ Voor een uitvoeriger weergave van de levensloop van W. Teellinck zie men: M. Golverdingen, *Avonden met Teellinck. Actuele thema’s uit zijn werk*, Houten, 1993, tweede druk blz. 15-31.

² DNR, 19^e jrg nr. 1995. C. Graafland, W.J. op ’t Hof, F. A. van Lieburg : *Nadere Reformatie: opnieuw een poging tot begripsbepaling*.

³ DNR, 1^e jrg. nr. 3, 1977, blz. 69-77 . Op ’t Hof geeft hier een inhoudsbeschrijving

- De geestelijke zorgeloosheid van naamchristenen en zijn bezorgdheid in dat verband
- Het verbreken van de doopbelofte, die elke gedoopte heeft afgelegd
- Dronkenschap als teken van een roekeloze levenshouding
- Mishandeling van de vrouw door de man en de bijbelse omgang met elkaar binnen het huwelijk
- Leven voor het hier en nu en de noodzaak van de bekering
- Verwaarlozing van de kerkgang
- Avondmaalsmijding door trouwe kerkgangers
- Het gebrek aan opwas in de genade bij hen die het bespreken van de preek nalaten
- Matigheid bij maaltijden als kenmerk van het christelijke leven
- De samenhang tussen zaligmakend geloof en christelijk leven.

Omstreeks 1626 ontwikkelde hij een actieplan voor een voortgaande kerkelijke reformatie. De eerste aanzetten vinden we in zijn *'Geestelijcke Couranten'*. Daarop volgt de *'Christelijcke Aensprake'*, die heel concreet aangaf welke voorbereidingen voor die hervorming moesten worden getroffen en hoe die moesten worden uitgevoerd.⁴ Een samenvattend overzicht van het geheel van zijn gerijpte inzichten bood Teellinck in 1627 zijn *'Noodwendigh vertoogh aengaende den tegenwoordighen bedroefden staet van Gods volck, waer-inne ghetrouwelijck aenghewesen wort; in wat swaericheyt ende vervallinghe wy ghekomen zijn/ in wat perijckel wy noch staen / met de noodighe remedien / om ons verderf te verhoeden'*. Het boek, dat ruim 460 bladzijden telt, gaat in op de zo gewenste reformatie op het gebied van kerk, school, maatschappij, politiek, ethiek en persoonlijk geestelijk leven. Het boek kan worden gezien als het volledig uitgewerkte program voor het streven naar Nadere Reformatie in de Republiek Tekenend voor de waardering daarvan is onder meer het feit, dat Jodocus van Lodenstein (1620-1677) in Zoetermeer zijn kerkenraad ertoe weet te bewegen om een exemplaar van het boek een plaats te geven in de consistorie, zodat ieder het daar kan raadplegen.

De puritanisering van het calvinisme

Teellinck is de man geweest, die zich heeft ingezet voor de puritanisering van het Nederlandse calvinisme in de eerste decennia van de zeventiende eeuw. Het programma tot levensheiliging, dat hij bij de Engelse puriteinen had leren kennen, heeft hij in Nederland met inzet van al zijn krachten als dienaar van het Woord en als publicist niet zonder vrucht vorm gegeven. Typisch puriteins – u hebt dat inmiddels onderkend – zijn bij Teellinck bij voorbeeld de aandacht voor de preekherhaling, de sterke accentuering van het vasten en het maken van een persoonlijk verbond met de Heere.

De bespreking van de preek

In *'Bueren-Cout'* bepleit hij reeds de bespreking van de preek o.l.v. de huisvader met zijn gezinsleden. In het *'Noodwendigh vertoogh'* besteedt hij een heel hoofdstuk aan dit onderwerp. Wie de preek niet repeteert is als iemand, die voedsel tot zich neemt, dat het lichaam passeert zonder dat het verteert. Door het niet herhalen van de preken blijven velen even mager als de magere koeien van Farao. Zij die zich er aan wennen om de preek te herhalen in de gezinskring genieten meer geestelijke vrucht van één preek dan anderen van tien. Voor de preekherhaling en preekbespreking geeft hij een aantal aandachts-punten. Ik noem die niet alleen om het gedetailleerde programkarakter van een groot deel van zijn werken nogmaals te illustreren, maar ook bij wijze van aansporing om vandaag opnieuw te komen tot een goede bespreking van de preek in de kring van de gemeente.

1. Ieder moet bij zichzelf nagaan welke vrucht het horen van de preek heeft afgeworpen. Dat moet plaats vinden door de preek terug te roepen in onze herinnering. Het gaat erom te doen zoals Maria deed, toen zij al de woorden die zij gehoord had in haar hart bewaarde.
2. De zaken die ons persoonlijk hebben getroffen en ontroerd moeten bij de preekherhaling worden genoemd. De goede Geest van God die het hart in de kerk heeft geraakt, zal dat opnieuw doen, waardoor het geestelijke leven sterk zal toenemen.
3. Teellinck beveelt aan om dit te doen met de eigen huisgenoten – daarbij behoorde in regentenkringen ook het huispersoneel - en goede kennissen. Wat we samen hebben gehoord moet ook samen worden besproken.
4. Met de vrucht van de prediking moet men zich in een kort gebed tot God richten met de bede of hij het gehoorde en het besprokene wil schrijven in ons geheugen en in ons hart en ons lust en kracht wil geven om daarnaar te leven.
5. We moeten daarna oprecht proberen om ons hele leven in te stellen naar het onderwijs dat we uit het Woord hebben ontvangen.⁵

⁴ Zie noot 2, blz. 153

⁵ *Noodwendigh vertoogh*, blz. 187-191

Dit punt van nadere reformatie leidde in Middelburg tot het ontstaan van de eerste gezelschappen: gezinsleden met vrienden en kennissen bespraken samen de preek. In het werk van Teellinck zijn ook aanwijzingen te vinden dat groepen jongeren na de kerkdienst bij elkaar kwamen om onder leiding van een huisvader de preek te repeteren.

Het vasten

Een tweede typisch puriteins element bij Teellinck is de sterke nadruk op de noodzaak van het vasten. Het pleidooi daarvoor kan men in tal van werken tegenkomen. Teellinck publiceerde er zelfs in 1619 een afzonderlijk werk over: *'Den Christelijcken Leidtsman'*. Dit boek werd een enkel jaar geleden door ds. J. van der Haar kort voor zijn heengaan nog in hedendaags Nederlands herschreven. Het is een tot in details uitgewerkte handleiding voor het houden van particuliere bid- en vastendagen. Van uur tot uur wordt aangegeven hoe zo'n dag moet worden ingedeeld en welke godsdienstige oefeningen moeten worden gedaan. Ook de behandeling in het *'Nootwendigh vertoogh'* is opvallend gedetailleerd. Ik laat u opnieuw het programkarakter zien.

- Op de vooravond van de gekozen dag licht de huisvader toe waarom men tot het houden van de vastenbiddag overgaat. Daarna wordt iedere huisgenoot gewezen op eigen onbekwaamheid, op de onwil van het vlees, op de tegenstand van de duivel en op de Heere, die door Zijn genadige bijstand alleen kan bekwamen tot deze heilige oefening.
- De vastenbiddag begint 's morgens vroeg met het lezen van Leviticus 26 of Deut 28 en wordt gevolgd door een gebed van de huisvader of een ander die daartoe bekwaam is.
- Vervolgens zondert ieder zich af tot negen uur om heilige overdenkingen te houden, die Teellinck ook uitvoerig beschrijft.
- Van negen tot elf komt het gezin weer bijeen. De tijd wordt besteedt aan een gezamenlijk gebed, het zingen van een gepaste psalm, zoals Ps. 51. Vervolgens legt de huisvader een Psalm uit – b.v. Ps. 101 – die hij met behulp van een verklaring heeft voorbereid. Hij maakt daarbij toepasselijke opmerkingen met het oog op de situatie waarin men verkeert. Ieder van de aanwezigen krijgt gelegenheid om ook iets over de psalm te zeggen" soo de Heere hem yet gheopenbaert heeft / ofte in 't herte ghegheven heeft / dat tot stichtinghe dient 1 Cor. 14:32".
- Nadat het hart door het Woord van God opgewekt is, roept men vurig de Heere aan in gebed en gezang.
- Vervolgens zondert ieder zich weer af voor een periode van een uur of anderhalf uur om met het eigen hart werkzaam te zijn tot verootmoediging en verzoening en om God naar ieders staat en omstandigheden in het gebed te zoeken.

Deze gang van zaken – Schriftverklaring – persoonlijke reactie – bidden en zingen in gezinsverband – afzondering – wordt op de vastenbiddag in ongeveer gelijke tijdsblokken in totaal drie maal herhaald.⁶

Het grote doel dat door het vasten als middel wordt bevorderd is het komen tot de verlevendiging van het persoonlijk gebed tot verootmoediging over de zonden. Vasten is voor de vader van de Nadere Reformatie zelfs het voornaamste middel tot beteugeling van de zondige neigingen van het vlees. Het gaat niet om een semi-roomse praktijk. Teellinck wordt niet moe om te beklemtonen, dat het overdenken van de gerechtigheid van Christus de praktijk van het vasten moet dragen. Hij staat daarbij een zeer radicale vorm van vasten voor, die hij zelf met grote regelmaat in de praktijk bracht: niets eten en niets drinken gedurende vier en twintig uur.

Een christen kan uit de Schrift afleiden, wanneer men tot vasten wordt geroepen. Vasten moet plaatsvinden op de kruispunten van het leven, wanneer men b.v. persoonlijk geroepen wordt tot een moeilijke beslissing. Persoonlijke vasten is ook geboden in tijden van bijzondere noodsituaties en nationale rampen. Ook persoonlijke geestelijke noden kunnen aanleiding geven tot vasten moeten zijn, zoals de noodzaak van bekering omdat men bij de Heere vandaan is gedwaald of de verflauwing van de eerste liefde.

Er is een opvallend verschil tussen Calvijn en Teellinck als het gaat over de praktijk van het vasten. Calvijn kende – in uitzonderings-situaties - het vasten ook, maar stond een veel mildere vorm voor: genoeg nemen met water en brood zonder beleg. Voor Teellinck is dat echter helemaal geen vasten. Zelfs het gebruik van water is niet toegestaan. Is vasten voor de hervormer van Genève min of meer uitzondering en een zaak van de christelijke vrijheid, bij Teellinck behoort ieder die gezond is de persoonlijke vastenbiddag te houden. Hij geeft daarvoor gedetailleerde aanwijzingen – zo is elk gebruik van wat parfum tijdens de vasten verboden – en laat hierbij de aanwijzingen van het Oude Testament voluit meewegen. Het vasten draagt bij Teellinck onmiskenbaar ascetische trekken, die kunnen wijzen op de doorwerking van middeleeuwse invloeden via de Moderne Devotie. We ontkomen niet geheel aan de indruk, dat Teellinck kloosterachtige idealen overdraagt op het gezinsverband. Hier ligt een veld van onderzoek, dat nog maar zeer ten dele in kaart is gebracht.

Bij het program voor de vastenbiddag, zoals Teellinck ons dat geeft, moet wel worden aangetekend, dat het gedragen wordt door de mogelijkheden die binnen de gegoede regentenkringen bestaan om regelmatig een dag voor dit doel af te zonderen. Voor een eenvoudige arbeider in de Middelburgse havens zijn die mogelijkheden ongetwijfeld veel beperkter geweest. Ook vandaag kunnen wij het levenspatroon van Teellinck en de zijnen niet

⁶ *Idem*, blz.195-197

zondermeer toe passen op onze situatie in een sterk veranderde samenleving, die zich kenmerkt door de jacht van het moderne arbeidsbestel. Het gaat echter om de kern van de zaak. Juist vandaag dient herstel van het reformatorisch vasten als vorm van persoonlijke praktische vroomheid onze aandacht te hebben. Het materialisme vreet steeds sterker door in bevindelijk-gereformeerde kringen en holt het geestelijke leven uit. Tenslotte zal er slechts een dode orthodoxie overblijven als God het niet verhoedt. *Wij* hebben een opwekking nodig!. *Wij* hebben werkelijk een nadere reformatie nodig! De milde vorm van het vasten, voorgestaan door Calvijn en gebaseerd op het Nieuwe Testament, gezien binnen de vrijheid van een christen, kan zeker een middel zijn om door Gods genade het hart aan te sporen tot ijver in het gebed, tot vurig smeken, tot heilige concentratie. Binnenkamerwerk leidt altijd tot verlevendiging van het gehele geestelijke leven.

De plechtige verklaring of verbondsluiting

Bij tal van Schotse en Engelse schrijvers uit puriteinse kringen komt de plechtige verklaring voor als vormgeving van geestelijk leven. Ik herinner aan het bekende boek van William Guthrie: *'Des Christens groot interest'*. Teellinck heeft deze gedachte onder meer in zijn *'Noord-Sterre'* en in het *'Noodwendigh vertoogh'* uitgedragen.

In de oprechte bekering is er altijd sprake van een hartelijke, persoonlijke inwilliging van het verbond der genade in de binnenkamer. De Heere strekt Zijn hand in de Heere Jezus Christus naar een zondaar uit. De zondaar ziet de uitgestrekte hand door het geloof en mag zijn hand in Gods hand leggen. Dan is het in ons hart: "Ik zal u hartelijk liefhebben, HEERE, mijn Sterkte!" (Ps. 18:2). Teellinck geeft de raad om ná deze onderhandelingen met de Heere de verbondsinwilliging óók gestalte te geven in een weloverwogen verklaring, die het karakter draagt van een eed. Dat is immers het voorbeeld dat ons is nagelaten door de heilige mannen Gods, die de gelegenheid hebben gebruikt om zich door beloften en plechtige eden aan de Heere te verbinden. Zo'n verklaring, dat men zich aan de Heere heeft verbonden is een sterke prikkel om de zonde te weerstaan en te Heere te dienen. In zijn boek *'De worsteling eenes bekeerden Sondaars'*, dat in 1631 verscheen en een bespreking geeft van Romeinen 7, liet hij ons zelfs een uitgewerkt voorbeeld na van een dergelijk persoonlijke sluiting van het verbond met God in Christus in het leven van de bekering.

Het gaat daarbij om hetgeen een kind van God in het Heilig Avondmaal heeft beloofd, n.l. het doden van de overheersende zonden door de kracht van de Heilige Geest en met behulp van de Allerhoogste. In het voorbeeld, dat Teellinck ons naliet, blijft het hernieuwde afscheid nemen van de zonde op de voorgrond te staan, gevolgd door de algehele overgave aan de drie-enige God. We krijgen sterk de indruk, dat men deze verbondsverklaring eerst uitschreef en daarna mondeling uitsprak voor het aangezicht des Heeren.

Het is onmiskenbaar dat zo'n uitdrukkelijke verbondsluiting met name een middel kan zijn tot bevordering van de zekerheid van het geloof. Dit kan echter niet betekenen, dat we deze zeer persoonlijke dingen aan elkaar zouden kunnen opleggen. De vrijheid van een christen in de vormgeving van de geloofsbeleving moet worden gerespecteerd. De kernvraag is en blijft: Zijn u en ik Christus reeds ingelijfd door een waar geloof? Dan mogen we ook openlijk en plechtig verklaren met Jozua: "Aangaande mij en mijn huis, wij zullen de HEERE dienen" (Jozua 24:15b).

De practisyn

Wie het program in *'Noodwendigh Vertoogh'* leest, zou gemakkelijk vergeten dat de vader van de Nadere Reformatie tegelijkertijd ook een echte 'practisyn' is, die de weg predikt, waarlangs de Geest van Christus zondaren leidt. Als hij het geestelijk leven tekent, leidt dat bij hem nooit tot verzelfstandiging van de bevinding, maar komt de tekening op uit het Woord van God. Teellinck heeft de opvallende neiging om zich in zijn publicaties strikt tot één onderwerp te bepalen zonder in dat betreffende werk in te gaan op de daarmee voor ons samenhangende vragen.

Soms lijkt het, dat hij bij zijn reformatievoorstellen nauwelijks spreekt over Christus als de enige bron der heiligmaking. Maar dat doet hij dan zeer royaal in een werk als *'Noord-sterre'*, waarin de heiligmaking als vrucht van het werk van Christus op een praktische wijze alle aandacht krijg. Men kan hem nooit echt beoordelen op basis van een enkel boek met een sterk programkarakter of een uitgesproken weergave van het persoonlijk geestelijke leven, zoals het tere *'Soliloquim'*, de alleenspraak met God uit 1628. Daarin valt alle nadruk op de innerlijke beleving van het geloof. Dat geldt ook voor *'Den Christelijcken Leidtsman'*, waarin ons de bijbelse, zeer pastorale en hartinnemende tekening van de geestelijke gangen van de gelovigen treft. Ik citeer wat hij zegt tegen mensen, die hun zonden betreuren voor God en oprecht naar de Heere Jezus verlangen, maar voor de toe-eigening van het heil blijven staan: "Omdat u nu bemerkt dat u werkelijk verslagen bent van hart en verootmoedigd wegens uw zonden, verzekert u er dan op grond van Gods belofte ook van, dat de Heere Christus ook voor u in het bijzonder is gezonden, opdat Hij ook u zou verkwikken en uw schuld zou verzoenen." Even later zegt hij dat verslagen harten twee zaken bij elkaar moeten voegen: de helderheid van Gods belofte en de onfeilbare waarheid en trouw van God: "Grijpt Gods belofte aan, en u grijpt de waarheid Gods aan: u grijpt de almachtige God Zelf aan (in) Zijn waarachtigheid; daarom zal het u tenslotte wél moeten gaan. God die beloofd heeft dat degenen die Hem van

ganser harte zoeken, Hem (ook) zullen vinden, Die kan Zich niet verloochenen. Wie dan ook oprecht het besluit genomen heeft de Heere zijn God te zoeken, die behoort de belofte Gods toe.....”⁷.

Zoals *‘Noodwendigh Vertoog’* de voltooid en rijpste vorm is van zijn programgeschriften, zo is de *‘Sleutel der Devotie ons openende de Deure des Hemels’* het hoogtepunt van zijn geschriften over het persoonlijk geestelijk leven, waarin hij ook op allerlei consciëntie-gevallen ingaat. Het omvangrijke boek – 780 blz – werd eveneens door Lodenstein zeer gewaardeerd. Hij behandelde het op zijn lidmaten-catechisatie, die hij in Utrecht elke vrijdagmiddag hield

Al lezend in een werk als de *‘Sleutel der Devotie’* kunnen we ons afvragen: Heeft Teellinck wel oog voor de samenleving? Heeft een christen wel een taak in het leven van alle dag? Die vragen lijken bij de eerste kennismaking met een boek over het geestelijke leven van deze oudvader legitiem. Maar ze zijn het niet. De programgeschriften en de werken over het geestelijke leven moet men lezen en waarderen als de twee zijden van het ene leven van de christen Willem Teellinck.

Enkele thema’s

Teellinck is en blijft echter, zoals de Fransen zeggen *‘une mère à boire’*, een zee om leeg te drinken. Hij overweldigt de lezer van vandaag door de bijzondere omvang van zijn werk en door de breedte van zijn interesses, al is het waar dat veel gedachten bij hem steeds terugkeren. Het is even zeer waar dat men een leven lang aan Teellinck kan besteden. Het is dan ook onbegonnen werk om in een lezing als deze de thema’s die hij als *‘practisyn’* aan de orde stelt, te inventariseren. Ik beperk mij tot een korte aanduiding van enkele hoofdthema’s, die tegelijkertijd het slot van de lezing vormen.

1. De onlosmakelijke samenhang tussen geloof en leven

Teellinck hamert eigenlijk voortdurend op één aambeeld: Geloof en christelijk leven hangen samen. De rechtvaardiging door het geloof is onverbreekbaar verbonden met de heiligmaking door het geloof. Beide weldaden vloeien uit Christus. Teellinck waarschuwt in dit verband zeer indringend de *‘sorgeloose Christenen’* Zijn werken zijn vol klachten over naamchristenen, die de mond vol hebben over de rechtvaardiging door het geloof, maar zij schijnen niet als lichten in het midden van een krom en verdraaid geslacht. Hij spreekt over avondmaalgangers, die als varkens tot een trog naderen om vervolgens weer de kerk uit te lopen. Als we op zijn werken afgaan, moeten er in de kerk van de Reformatie van omstreeks 1600 –1620 heel veel antinomianen zijn geweest, die roemden in hun sterke geloof, terwijl hun leven gelijk was en bleef aan dat van de kinderen der wereld.

De accentuering bij Teellinck van de samenhang tussen rechtvaardiging en heiliging is van grote waarde voor een tijd als de onze. Vandaag stelt onze ontkerstende naaste immers de waarde van het christelijke geloof vast aan de hand van onze levenswandel. De Bijbel kent men niet meer, maar men kan wel bladeren in het levensboek van de christen. In moderne romans kom je nog al eens karikaturen van christenen tegen. In onze kringen is men geneigd om dat alleen maar uit vijandschap te verklaren. Zou er ook een andere oorzaak kunnen zijn? Velen spreken in de gereformeerde gezindte met een zeker enthousiasme over hun geloof, terwijl zij in hun denken en doen wereldgelijkvormig wandelen. Hun geloof is zo vast, maar intussen gaat men op in wereldse levenspatronen. Het enige verweer dat men hoort is: “Je moet niet zo moeilijk doen. Ik geloof toch ook in Christus”. Dergelijke mensen die over Christus spreken zonder ook maar iets van Zijn geur te verspreiden, zijn niet anders dan naamchristenen, die in het dagelijkse leven stof leveren voor het scheppen van karikaturen van het christen-zijn. Mensen als Jan Wolkers en Maarten’ t Hart maken daarvan in hun literaire werken gebruik.

Teellinck roept ons echter toe op grond van de Bijbel: Het christelijke leven is één! Een geloof dat geen godzalig leven met zich meebrengt, is niet anders dan een schijngeloof, dat de zaak van Christus in een ontkerstende wereld grote schade berokkent. Een opmerking van de verantwoordelijke bewindsman uit het kabinet Kok II bij het debat over het zogenaamde homo-huwelijk, maakte dat nog niet zo lang geleden pijnlijk duidelijk. Toen de kleine christelijke partijen hun fundamentele bezwaren tegen het wetsontwerp hadden vertolkt, herinnerde hij hen aan de bereidheid van kerken om het huwelijk van homo-sexuelen en lesbiennes te bevestigen.

2. De verantwoordelijkheid van de mens.

Teellinck is de theoloog van de samenhang van rechtvaardiging en heiliging. Maar hij zou ook de prediker van de spanning tussen menselijke verdorvenheid en persoonlijke verantwoordelijkheid kunnen heten. Hij leert voluit de genadige verkiezing, maar spreekt er zelden over. Nooit beheerst de verkiezing de uitleg van de tekst, wanneer tekst en context daartoe zelf geen aanleiding geven..

We voelen voortdurend een diepe bewogenheid van de vader van de Nadere Reformatie met zijn naasten. Hij wordt niet moe op hun verantwoordelijkheid tegenover God te wijzen.” Is onze lieve Heere Jezus dan zo harde meester? Is Zijn dienst dan zo heel afschuwelijk, dat terwijl u Hem lichaam en ziel verschuldigd bent, u zich toch niet tot Hem wilt begeven, al staat Hij u vriendelijk te nodigen, al belooft Hij u heil en zaligheid. Is de hemel u dan zo weinig waard?”

⁷ Geciteerd bij M. Golverdingen, a.w. blz. 256,257

De oproep tot bekering is in zijn werk buitengewoon sterk en geschiedt met grote hartelijkheid, liefde en ernst. Hij werkt de menselijke verantwoordelijkheid uit tot het uiterste. God laat de algemene belofte der zaligheid aan iedereen prediken: aan Jan, Piet en Klaas. In de Doop wordt iedereen zonder terughoudendheid van Godswege de genade aangeboden. Iedereen is door de doop gehouden zich tot de Heere te bekeren en Hem het hart te wijden. Tegelijkertijd legt hij echter een zeer grote nadruk op de noodzaak van de bekering, op de zaligmakende overtuiging van zonde. Wie zich niet wil bekeren, kan ook niet geloven. Christus nodigt alleen degenen die vermoeid en belast zijn vanwege hun zonden. De belofte der genade wordt bij hem begrensd door het min of meer voorwaardelijk stellen van de bekering. Hij is bevreesd voor een verkeerd gebruik van een onvoorwaardelijke aanbieding der genade. Mensen gaan zich beroemen op het bezitten van het ware geloof terwijl ze zich niet tot Christus hebben begeven en nog steeds aan de wereld blijven hangen. Alleen de prediking van de voorwaarde der bekering kan hun ogen openen.

3. Het centraal staan van de Schrift

Zeer opvallend is de grote plaats die het Schriftbewijs in zijn werken krijgen. Op bijna elke bladzijde – het gaat om vele duizenden pagina's - haalt hij een bijbelplaats aan of verwijst naar de Bijbel. De Schrift, naar gereformeerd belijden, is het einde van alle tegenspraak en de enige norm voor geloof en leven.

Teellinck was in een zekere zin kind van zijn tijd. In zijn werk treffen we sporen aan van zijn scholastieke vorming, zoals iedereen die in zijn tijd ontving. Maar hij heeft niets van de scholastieke systeembouwer, die niet rusten kan voordat hij het gereformeerde geordende naspreken van de Schrift heeft omgezet in een volledig logisch sluitend geheel. Wie bij hem naar een logische systematiek zoekt, vindt die niet. Hij laat hetgeen God ons heeft geopenbaard naast elkaar staan. Hij predikt voluit de wet en voluit het evangelie, maar de verhouding wet en evangelie wordt nergens logisch beredeneerd. Nooit ontbreekt de ernstige waarschuwing en de hartelijke nodiging van de onbekeerde. De aanbieding van de genade predikt hij aan alle hoorders, maar hij beklemtoont vooral de weg die de Heilige Geest met een zondaar gaat om hem tot de toe-eigening van het heil te brengen.

De opdracht tot verkondiging van het evangelie aan alle creaturen heeft hem bewaard voor een kil-logische analyse van Gods weg, die te kort doet aan de soevereiniteit van God, die te kort doet aan Zijn menigerlei genade en die te kort doet aan de algenoegzaamheid van de zoen en kruisverdiensten van Christus.

Door de grote inzet van wijlen ds. J. van der Haar, die de stoot gaf tot een nieuwe belangstelling voor Teellinck in onze tijd, is een aantal geschriften van deze oudvader vandaag in een voor ieder leesbare vorm beschikbaar. Neem en lees. Hoewel er hier en daar een wettische gloed ligt over zijn talrijke, zeer concrete voorschriften, doet dat niets af van zijn grote betekenis. Die ligt vooral in zijn voortdurende oproep tot kerk en samenleving om het gehele leven God te wijden. Zijn hart brandde van liefde tot Christus en Zijn kerk. Zijn arbeid stond geheel in het teken van het Bijbelwoord: "Jaagt de vrede na met allen en de heiligmaking, zonder welke niemand de Heere zien zal (Hebr. 12:14)".

Gorinchem, 9 september 2000

M. Golverdingen vdm